

Johanniterorden

i Sverige – 100 år sedan återupprättandet

UNDER 2020 HÖGTIDLIGHÅLLS hundraårsminnet av Johanniterordens återupprättande i Sverige.

Enligt stadgarna har den till uppgift att i tidsenliga former fortsätta och utveckla den humanitära verksamhet i kristen anda som Orden redan under medeltiden bedrev i vårt land, främst genom att bistå nödlidande och sjuka. Ambitionen är att fylla valspråket *Pro fide – pro utilitate hominum* (För tron – för mänsklighetens bästa) med ett levande innehåll. Den engagerade johanniterriddaren kan med sin vilja och sitt kunnande göra enskilda insatser för sin medmänniska. Sedan 1920 har Johanniterorden i Sverige, tack vare flera donationer och en framgångsrik förvaltning av ett flertal stiftelser, årligen kunnat lämna betydande bidrag till behövande människor, till organisationer och till forskning.

Johanniterorden bedriver en omfattande verksamhet i många länder. Den protestantiska grenen består av fyra självständiga ordnar i Tyskland, England, Holland och Sverige. Dessa har olika samarbetsorgan, bland annat Johanniteralliansen som sammanträder regelbundet. Den operativa hjälpverksamheten sker på ett flertal olika sätt, exempelvis ambulansverksamhet i England och sjukhus och äldreboenden i Tyskland. Verksamheten i Sverige består huvudsakligen i att Orden lämnar bidrag till behövande människor och till organisationer både inrikes och utomlands (som engelska Ordens ögonsjukhus och barnhem i Estland). Därutöver bidrar Ordens riddare på olika sätt med hjälpverksamhet i Ordens anda. Den operativa hjälpverksamheten bedrivs av Johanniterhjälpen. Föreningen, som år 2005 bildades på initiativ av Johanniterorden i Sverige, har genomfört flera välgörenhetsprojekt och för närvarande består verksamheten huvudsakligen av att Johanniterhjälpen rekryterar och utbildar volontärer i hjärt-lungräddning med defibrillator (hjärtstartare). Johanniterorden är en andlig riddarorden och de svenska

Enligt stadgarna har Johanniterorden i Sverige till uppgift att i tidsenliga former fortsätta och utveckla den humanitära verksamhet i kristen anda som Orden redan under medeltiden bedrev i vårt land, främst genom att bistå nödlidande och sjuka.

Text: Henrik Edelstam, professor em. och Carl Michael Raab, bitr. statsheraldiker, båda rättsridare i Johanniterorden i Sverige

stadgarna föreskriver att Ordens medlemmar »bör i ord och handling bekänna sig till Kristi evangelium och föra en med denna bekännelse i gudsfruktan, rättrådighet, ödmjukhet och goda seder överensstämmandeandel och efter bästa förmåga hjälpa behövande samt i övrigt främja Ordens verksamhet och intressen«.

Att Johanniterorden nu högtidlighåller hundraårsminnet av återupprättandet i Sverige sammanhänger med att Johanniterorden fanns i Sverige redan under medeltiden då man innehade flera kloster och kyrkor, bland annat i Eskilstuna och Stockholm. Den som i Gamla stan i Stockholm vandrar i Johannesgränd påminns genom gatunamnet om att här låg en av Johanniter-

ordens kyrkor. Den uppfördes år 1514 under Sten Stures tid, men revs redan på 1530-talet på order av Gustav Vasa. I samband med reformationen gick många andra kyrkor och kloster samma öde till mötes. Till Johanneskyrkan hörde en mindre kyrkogård, men den skövlades omilt av Gustav Vasa som hämtade material därifrån till sitt salpeterbruk.

De riddare som fanns i Sverige under 1700- och 1800-talen tillhörde i huvudsak den tyska Johanniterorden, det så kallade Balliet Brandenburg. Vid första världskrigets slut fanns i Sverige ett drygt femtiotal svenska johanniterriddare som tillhörde den tyska Johanniterorden. Det var dessa riddare som kom att utgöra grunden till det svenska riddarförbundet som bildades 1920. Att detta förbund bildades hängde samman med att det i Tyskland under första världskriget rådde en stor brist på livsmedel och andra förnödenheter. Bland johanniterriddarna i Sverige uppstod tanken att försöka sammanföra alla riddare för att därigenom bättre kunna hjälpa nödlidande ordensbröder och deras familjer i Tyskland. I en tillfällig lokal på Regeringsgatan 12 i Stockholm inrättades ett sekretariat under ledning av major Einar Adlerstråhle. Huset finns inte längre kvar, men däremot två blyinfattade fönster med johanniterkorset som nyligen återupptäcktes på Riddarhusets vind.

Vid ett möte på Riddarhuset i april 1920 beslöt man att bilda ett svenskt förbund under den tyska Johanniterorden. Greve Walther von Hallwyl utsågs till kommandator men med ålderns rätt endast till namnet. Den verkliga ledaren var vice ordföranden greve Claës Lewenhaupt. På porträttet av Nils Asplund är greve von Hallwyl iförd Johanniterordens uniform (ej längre i bruk).

Major Einar Adlersträhle spelade en viktig roll för Johanniterordens återuppriktande i Sverige. Han organiserade hjälparbetet och förestod Ordens kansli.

Det var således det organiserade hjälparbetet som födde tanken att bilda en svensk avdelning av Johanniterorden. I Sverige fanns vid denna tid endast en rättsriddare och det var greve Walther von Hallwyl, gift med den mycket förmögna Wilhelmina, född Kempe. Hon var enda barnet till Wilhelm och Johanna Kempe. Wilhelm Kempe – Walthers svärfar – var med och skapade den svenska sågverksindustrin som fick sitt uppsving tack vare en mycket stor efterfrågan på sågade trävaror i Europa. Vid sin död 1883 var Wilhelm Kempe en av Sveriges mest förmögna personer. Han ägde bland annat Ljusne-Woxna Bruk AB. I och med svärfaderns död blev det Walther von Hallwyl som tog över rodret i svärfaderns affärsimperium med cirka 1 500 anställda.

Det verkar dock ha varit majoren Einar Adlersträhle som var den verkliga drivkraften bakom Ordens återuppriktande.

GREVEPARET VON HALLWYL var båda mycket intresserade av tanken på att återuppriktta Johanniterorden i Sverige. I detta syfte ägde flera möten rum, oftast i det Hallwylska palatset på Hamngatan. Även Wilhelmina lär ha deltagit i dessa möten. Efter brevväxling med Orden i Tyskland och efter att genom en enkät ha hört sig för med övriga riddare i Sverige, beslöt man vid ett möte på Riddarhuset den 9 april 1920 att bilda ett svenskt förbund under den tyska Johanniterorden. Vid detta möte utsågs greve Walther von Hallwyl till kommandator. Med hänsyn till sin ålder, 81 år, hade han dock förklarat att han åtog sig att bekläda denna post endast till namnet. Den verkliga ledaren var Ordens vice ordförande, greve Claës Lewenhaupt. Dagen efter mötet på Riddarhuset tog drottning Viktoria emot det nybildade konventet i audiens på Stockholms slott. Konungen och drottningen var sedan 1913 hedersledamöter i den tyska Johanniterorden. Adlersträhle har skildrat en lustighet som därvid inträffade. Iförd Johanniterordens ståtliga uniform färdades greve von Hallwyl i bil upp till slottet. Både chauffören och grevens betjänt, den senare i livré, var iförda de von Hallwylska vapenuniformsmössorna. Den sammantagna bilden förvirrade tydligen utropsposten vid Storkyrkobrinken. Man väntade ju även drottningens ankomst. När bilen kom ljöd ett kraftigt »i gevär« varvid de anländande togs emot med honnör och paradmarsch.

Under audiensen förklarade drottningen att hon och konungen med största glädje skulle följa Ordens arbete och bli dess beskyddare. Även om detta hade stor betydelse var därmed saken inte klar. Innan man kunde få den tyska Johanniterordens godkännande krävdes en hel del skriftväxling och förhandlingar. Avgörande för framgången med riddarförbundets bildande var att en svensk delegation i september samma år avreste till Tyskland för att där överlägga med Ordenskanslern excellensen friherre von Maltzahn-Gültz. Delegationen bestod av greve Claës Lewenhaupt, major Einar Adlersträhle och Tysklands militärattaché i Sverige, rättsriddare Oberst von Giese.

VILKA VAR DÅ dessa för Ordens återuppriktande så viktiga personer? Claës Lewenhaupt (1854–1932) ursprungligen officer (ryttmästare vid livregementets husarkår), var vid denna tidpunkt engagerad dels i sitt fideikommiss Claestorp, dels vid hovet som kabinettskammarherre. Han inträdde i Orden år 1900 och var en av dem som blev rättsriddare i samband med att Orden återuppriktades år 1920. Claës Lewenhaupt blev då också Ordens förste vice ordförande och var i praktiken den som ledde Orden under det viktiga inledningskedet. Man får anta att hans goda kontakter med hovet underlättade förfarandet med bildandet av ett svenskt riddarförbund vilket ju krävde kungens godkännande.

Det verkar dock ha varit majoren Einar Adlersträhle (1864–1948) som var den verkliga drivkraften bakom Ordens återuppriktande. Adlersträhle var major i Göta livgarde. Det var han som förestod Ordens provisoriska kansli och som organiserade hjälparbetet. Adlersträhle var också den som

låg bakom boken om Ordens första år i Sverige i modern tid. Han beskriver där bland annat den viktiga resan till Gültz och arbetet med bildandet av ett svenskt johanniterförbund. Adlersträhles bok har också utgjort en viktig källa till denna artikel.

Den lilla delegationen avreste med tåg från Stockholm fredagen den 10 september 1920 och vidare till Stralsund, där middag intogs, varefter man fortsatte till Demmin i Vorpommern. Här väntade ett ekipage med kusk och betjänt i livré varvid man anträdde en två mil lång färd på »icke så synnerligen goda vägar«. Klockan nio på kvällen anlände man till slottet Gültz och familjen von Maltzahn. Från ankomsten återger Adlersträhle en liten bild. Den svåra livsmedelssituationen i Tyskland hade föranlett den svenska delegationen att medföra en större låda med livsmedel. Den innehöll bland annat »hårt bröd, konfekt, choklad och punsch, vilket allt genast packades upp i hallen och givetvis väckte den största förtjusning«, skriver Adlersträhle. »Inte minst den svenska nationaldrycken uppskattades mycket och skulle bevaras till kommande besök av svenskarna.«

Påföljande dag (den 11 september) inleddes med en andaktsstund varefter de egentliga förhandlingarna vidtog. Utöver den svenska delegationen deltog ordenskanslern excellensen friherre von Maltzahn, två av dennes fyra söner (en av dem förde protokollet) samt kommandatorn för Mecklenburgs

Den första dagens förhandlingar pågick »till långt in på natten under trevnad och samförstånd.«

Genossenschaft, excellensen von Haeseler (en f.d. kavallerigeneral). Under två dagar avhandlades olika frågor rörande de den 9 april förslagsvis antagna stadgarna, benämningar, ekonomiska spörsmål samt frågor om utnämmandet av riddare och rättsriddare. Från tysk sida uppställdes bland annat villkoret att den svenska avdelningen underställde sig Balliet Brandenburg (det vill säga Johanniterorden i Tyskland) så att de svenska stadgarna blev i överensstämmelse med den tyska ordensregeln. Den första dagens förhandlingar pågick »till långt in på natten under trevnad och samförstånd«.

DEN SISTA FÖRHANDLINGSDAGEN, söndagen den 12 september 1920, inleddes med en kort andaktsstund varefter det klockan ett anordnades »stor middag«. Adlersträhle skriver: »Det var litet egendomligt att vid denna tidiga timme träffas, herrarna i stor högtidsdräkt med dekorationer, damerna i stor aftongala.«

Middagen avlöpte med god stämning, flera tal och en skål för konungen av Preussen. Efter en uppskattad åktur runt parken och omgivningarna vidtog förhandlingarna på nytt, även denna gång till långt in på natten »vid en sejdöl (Bierabend)«. Påföljande morgon var det dags för uppbrott och Adlersträhle skriver: »Med glädje och tacksamhet kvarstår minnet av mötet med johanniterbröderna i Tyskland och de älskvärda vännerna [...]«.

Förhandlingarna blev lyckade och resulterade i att ordenskanslern von Maltzahn hos Ordens herremästare prins Eitel Friedrich av Preussen gjorde en framställning om att frågan beträffande bildandet av ett eget svenskt förbund (Genossenschaft) skulle behandlas av ordenskapitlet. I ett extra ordenskapitel den 15 oktober 1920 beslutades att hänskjuta frågan till herremästarens godkännande, något som gavs samma dag. Därmed var det första viktiga steget taget till återupprättandet av en svensk Johanniterorden. Detta var också början till Ordens självständighet som uppnåddes genom ett beslut år 1946 av kung Gustav V. ■

Fr. v. major Adlersträhle, friherre von Maltzahn, excellensen von Haeseler och greve Lewenhaupt.

Foto: Riksarkivet.